

II. SZTYEPEI ELŐZMÉNYEK A KEZDETEKTŐL A KÁRPÁT-MEDENCEI FOGLALÁSIG

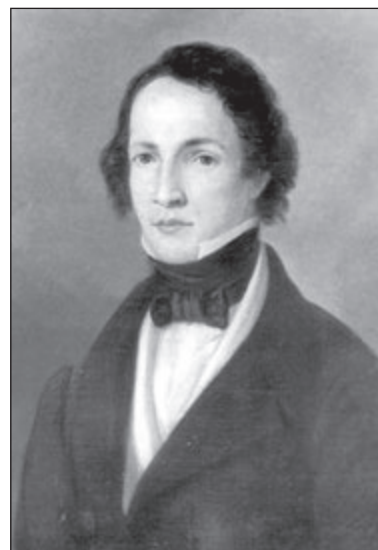
1. A SZARMATÁK NYELVE ÉS EREDETE

„A szauromaták szkütha nyelvet beszélnek,
de mindegyre csak hibásan...”²⁴

1. A KIMMER–SZKÍTA ELŐZMÉNYEK

A Kr. e. IX–VIII. században a délorosz sztyeppén feltűntek az első név szerint ismert népek: a kimmerek és a szkíták.

A szkítáról elsőként Johann Kaspar Zeuss (**11. kép**) 1837-ben, majd 1866-ban megjelent munkájában Karl Müllenhoff (**12. kép**) mutatta ki, hogy az iráni nyelvek közé tartozik.²⁵ Noha korábban többen kétségbe vonták e megállapítás helyességét,²⁶ az ún. *szkíta-szarmata-alán* nyelv iráni voltát komoly szakember ma már nem kérdőjelezi meg. Az alapvetően földrajzi, törzsi és személynvevekből álló forrásbázis mellett a kutatás számára a szarmaták/alánok máig élő leszármazottainak, a kaukázusi oszéteknek a nyelve szolgál jó kiindulási pontként.²⁷ Ez alapján a szkíta-szarmata nyelv az északiráni nyelvek csoportjához tartozott. A szkíták, a velük rokon szauromaták/szarmaták, valamint alánok nyelve a nyilvánvalóan hosszú sztyepei tartózkodásuk folyamán jelentősen változhatott. Kérdésként merült föl, hogy a szkíta, illetve szarmata nyelv között kimutatható különbségek oka kronológiai-e, vagy pedig ugyanannak a nyelvnek a dialektusai ismerhetők fel.²⁸ Ma már ahhoz

11. kép • Johann Kaspar Zeuss (1806–1856) német történész, a kelta filológia megalapítója

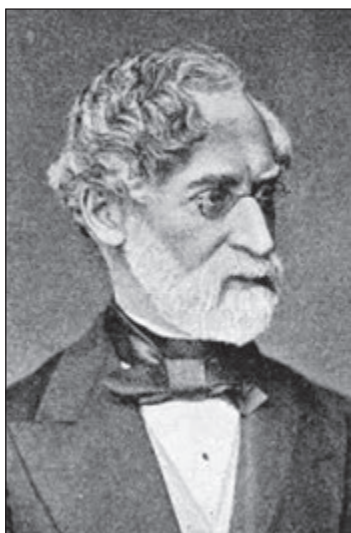
²⁴ HÉROD. IV.117.

²⁵ ZEUSS 1837. (MAKKAY 1998. 493. alapján – non vidi), MÜLLENHOFF 1866. Azóta komoly kutatók sora igazolta az állításukat (pl. SZEMERÉNYI 1980., HARMATTA 1970. stb.).

²⁶ Például NAGY 1909.

²⁷ Az oszét kutatás megteremtője, Vszevolod Fjodorovics Miller (**13. kép**) munkája nyomán már igen korán, a XIX. század végén megindult e kérdés komoly tudományos vizsgálata (MILLER 1881/1882/1887.). A nyelvészeti szakirodalomban vitatott, hogy a szkíta-szarmata-alán egyenes ági leszármazottja-e az oszét: HARMATTA 1951. 311–312. – a korábbi nézetek ismertetésével. Az azonban vitán felül áll, hogy rokon nyelvekről, illetve azok dialektusairól beszélhetünk.

²⁸ HARMATTA 1951. 312., ABAJEV 1971. 11., ZGUSTA 1955. 245–266. – Ladislav Zgusta összegyűjtötte a Fekete-tenger északi partvidéke görög városainak teljes személynév-anyagát, amelynek beható elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy elkülöníthető egy korábbi és egy későbbi iráni dialektus. Az archaikusabb nevek a szkítákhoz köthetők, és ezeket elsősorban Olbia és Khersonésos feliratairól lehet megismerni. A fiatalabb réteget a szarmaták nyelvi emlékei adják, melyeket főként az Észak-Pontus keleti városainak (Pantikapaion és Tanais, valamint a Tamany-félszigeten Phanagoreia és Gorgippia) feliratai tartalmazzák.

12. kép • Karl Müllenhoff
(1818–1884) német
germanista

13. kép • Vsevolod Fjodorovics Miller
(1848–1913) orosz néprajzos,
nyelvész, régész, orientalista

sem férhet kétség, hogy a kimmerek a szkíták közeli rokonai voltak, ha nem ugyanannak a népnek egy csoportja.²⁹

A sztyeppén már évezredekkel e név szerint ismert népek megjelenése előtt kimutatható az iráni jelenlét, és az iráni hegemonia folyamatosan maradt a hun hódításig. Nem lévén sem a nyelvészet, sem az ősrégészet avatott szakértői, az eurázsiai sztyeppe legkorábbi történetét csak olyan mértékig érintjük, ami ahhoz szükséges, hogy valamelyest érthető legyen a szarmata és a vele egyértelműen rokon korábbi népek etnogenezise. A kérdés részletes taglalása

alól felment bennünket, hogy 1998-ban Makkay János ezeket a problémákat behatóan tárgyalta, megadva hozzá a szakirodalomban való alapos elmélyedéshez szükséges bibliográfiát.³⁰

A kimmerekre (14–16. kép) vonatkozóan rendelkezésünkre állnak az antik auktoradatok. Bár már Homéros tudott róluk,³¹ valójában ez a forráscsoport a hagyományon alapszik és a kimmerek eltűnése utáni

²⁹ A kérdés összefoglalásához lásd MAKKAY 1998. 261. A kimmer–szkíta rokonság egyértelmű annak ellenére, hogy még ma is akad olyan hazai friss szakirodalom, amely – minden nyelvészeti és régészeti érv dacára, és azok mellőzésével – a kimmereket thrák–fríg nyelvűeknek tartja (pl. VÁSÁRY 2003. 30.). A thrák–fríg hipotézis háttérben alighanem Strabón adatát sejthetjük, aki szerint „A kimmeriosok, akiket tréreknek is neveznek, vagy azoknak csak egyik törzse...” illetve „A kimmeriosok, meg a trérek is gyakran engedtek meg maguknak ilyen kalandozásokat.” (STRABÓN I.3.22.) Minthogy pedig ugyancsak szerinte „...a trérek, ... szintén thrákok” (STRABÓN XIII.1.8.), így kézenfekvőnek tűnt az azonosítás. Azt persze hozzá kell tennünk, hogy a nyelvészeknek mindössze néhány kimmer királynév áll rendelkezésére. (V.I. Abajev hármat említ: Tugdamme/Lygdamis, fia Sandakšatru és Teušpa. Ezeknek a neveknek iráni etimológiáját bizonyítja. Nem tesz viszont említést a Strabónnál szereplő és általunk lejjebb említendő Kóbos nevének eredetéről – ABAJEV 1965. 126.). Ugyanakkor a kimmer–szkíta rokonsághoz mégse nagyon férhet kétség, hiszen a kimmer toponímiák elhelyezkedése, a nevek etimológiája, a korabeli asszír feliratok, az antik források és a régészeti leletanyag értékelése egybehangzóan bizonyítja ezt (vö. legutóbb IVANCSIK 1999. – további irodalommal!).

³⁰ MAKKAY 1998. Elképzelése számunkra meggyőző volt, így adatait nagymértékben használtuk, különösen a kimmerek/szkíták megjelenése előtti időszakra vonatkozóan. „Ma az ősrégészek körében már közismert ..., hogy a Kr. e. 1000/500 – Kr. u. 500 közötti nyugati sztyeppe (a gerendavázak–kimmer–szkíta–szauromata–szarmata–alán ethnos soron át követve) éppen arról ismerszik meg, hogy nemhogy gyorsan – tedd ide, tedd oda – rendre átalakultak volna, hanem éppenséggel a várhatónál is erőteljesebben, mondhatjuk különösen konokul őrizte hagyományait.” (MAKKAY 2004. 95. – az 1998 óta megjelent további irodalommal.)

³¹ A kimmerek földjéhez köti Homéros Odysseus pokoljárását:

„Ott van a kimmeriosz nép városa, lakhelye, ködbe
és felhőbe takartan; a nap sose néz le rájuk,
és sohasem fénylik sugarával az égi magasból,
sem mikor útnakered, föllépve a csillagos égre,
sem mikor újra leszáll, és föld fele fordul az égről;
vészeli éj feszül egyre e gyarló földilakókra.”

(HOMÉROS Od. XI.14–19)

Ezzel az adattal azonban óvatosan kell bánnunk, mert megnyugtatóan sikerült tisztázni, hogy Homéros Chimerinus-a (görögül Khemierion) nem keleten, hanem éppenséggel a lakott világ nyugati peremén keresendő. Görögország ÉNy-i részén tártak fel egy olyan szentélyt, amely kapcsolatba hozható ezzel az elnevezéssel (MAKKAY 2010. 51–55. további irodalommal).

A legújabb kutatások szerint az antik auktorok kimmerekre vonatkozó leírásai különböző tradíciókból kompilált bonyolult történetek. A két fő forrásbázis a Tyras környéki, valamint a bosporusi görögök hagyománya. Ezt színezhette tovább a szkíta folklór. Utóbbinak egy jellegzetes eleme lehet pl. a kimmer vezetők öngyilkossága (IVANCSIK 1999. 86–87. – a kimmerek öngyilkosságáról HÉROD. IV.11., a szöveget idézzük az 56. jegyzetnél). Jó párhuzamát idézhetjük a Nart-eposzról, a Nart-ciklus a hősök öngyilkosságával ér véget (NART 322–324.).

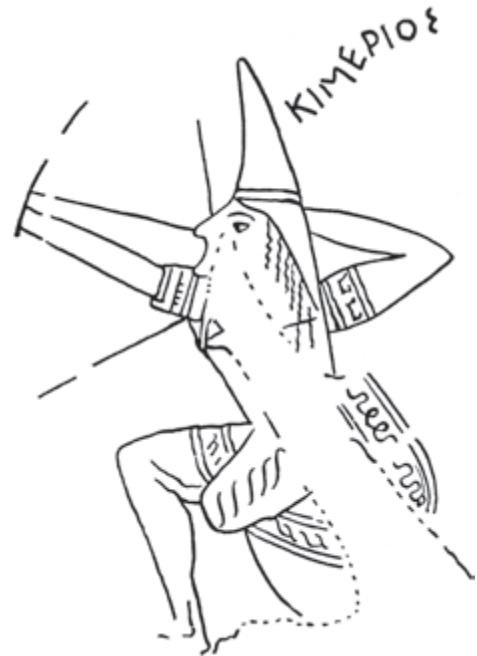

14. kép • Kimmer(?) vadászok egy Kr. e. VI. századi etruszk vázán (GOLD 1991. 57. alapján)

Szennaherib uralkodása idején (703–681) a kimmerek nyugatra fordultak és megdöntötték a Phryg Királyságot (696?). 679-ben azonban Teuſpa királyukat megverte Assur-ah-iddína asszír uralkodó (681–669) hadserege. Hamarosan Gygesszel (687–652), a lyd királlyal kerültek szembe, aki vereséget szenvedett tőlük és maga is elesett a harcban. Utoljára Kóbos vezetése alatt hallunk a kimmerekről Anatóliában, amikor a lejjebb említett Madyés irányította szkíták győzedelmeskedtek felettük.³⁴

A kimmerek Gimmirai(a) neve Gomerként bekerült a Bibliába. A Biblia apa és fia viszonyt állapít meg a Gomer és egy másik nép, az Ashkenáz között.³⁵ Ez utóbbi azonos a II. Szargon (722–704) asszír király idejében az ékírásos feljegyzésekben emlegetett Urmia-tó vidéki Askuzai vagy Iskuzai vagy Iskuza néppel, azaz a szkítákkal.³⁶ Nem véletlen, hogy a VIII. század végén és a VII. században az asszír, az urartui és a méd hadseregben könnyűlovas alakulatokat, elsősorban íjászokat szerveztek:³⁷ a hadseregreform hátterében a kimmerek és a szkíták megjelenését sejtethjük.

A szkíták Bartatua (675–645?) – aki feltételezhetően azonos a Hérodotosnál szereplő Πρωτοθυς-szel (Prótothyés),³⁸ a szkíta Μαδυς (Madyés) (645–615?) apjával – vezetése alatt talán Szakaszenében, a Kaszpi-tenger DNy-i sarkában tűnnek föl. Innen indultak el nyugat felé.

15. kép • Kimmer harcos egy Kr. e. VI. századi görög vázán (GRAKOV 1977. risz. 71. alapján)

³² A kimmer kutatás jelenlegi helyzetét leginkább Aszkold Igorjevics Ivancsik munkáiból ismerhetjük meg. Pl. IVANCSIK 1996., IVANCSIK 1999., IVANCSIK 2001. A szerző kitért a források értékelésére, a nyelvészeti adatok hiányára, valamint a régészeti kérdésekre. Véleménye szerint a korai szkíták és a kimmerek anyagi kultúrájában szinte nincs különbség.

³³ GYJAKONOV 1951. 340–341.

³⁴ STRABÓN I.3.21.

³⁵ „Jáfetnek fiai: Gómer, Mágog, Madai, Jáván, Thubál, Mésekh és Thirász. A Gómer fiai pedig: Ashkenáz, Rifáth és Tógármah.” (Genesis 10: 2–3) „...gyűjtésük össze ellene (ti. Babilon és Kaldea minden lakosa ellen) az Ararátnak, Menninek és Ashkenáznak országait.” (Jeremiás 51:27)

³⁶ GHIRSHMAN 1985. 80–83.

³⁷ HAZANOV 1971. 64.

³⁸ HÉROD. I.103.

16. kép • Kimmer(?)
harcosok egy
nimrudi reliefen
(DAVNJA 1994. 91.
alapján)

A fentiek fényében érthető az a sokakban fölmerült gondolat, hogy a kimmerek és a szkíták nemcsak hogy rokonok,³⁹ de egy és ugyanazon nép,⁴⁰ ahogyan (mint arra lejjebb rámutatunk) a szkíták és a szarmaták is.

A VII. század közepén a görögök megtelepedtek a Fekete-tenger⁴¹ északi partvidékén, alighanem az onnan szállítható gabona és hal miatt, melyre nagy kereslet mutatkozott az anyaországban az ott kimerülőfélben lévő megművelhető földek miatt. Egymás után hozták létre gyarmatvárosaikat (az elsők Istria, Olbia, Pantikapaion – **87. kép**). E kolóniák nagy részét Milétos alapította. A szkíták ekkortól kezdve közvetlen kapcsolatban álltak az Észak-Pontus görög kolóniáival. A görögök érdeklődése a barbár szomszédok – előbb a szkíták, majd a szarmaták – felé fordult, ennek megfelelően az antik forrásokból már jóval több információt nyerhetünk rájuk vonatkozóan. Első helyen hivatkozhatunk Hérodotos IV. könyvére.⁴²

A szarmaták története mindenképpen elválaszthatatlan a kimmerekétől és szkítákétól részben mint kronológiai, részben mint nyelvi-etnikai előzménytől (lásd a következő fejezetet is!). Első kérdésünk tehát, hol zajlott le e népek etnogenezise, azaz néppé válása. Etnogenezisről csak abban az esetben beszélhetünk, ha egy népnek már kialakult az etnikai tudata, vagy a környezete etnikumnak, de legalábbis zárt csoportnak tartja.⁴³ E szempontból lényeges Hérodotos leírása a szkítákról, ugyanis számára a 'szkíták' nemcsak politikai, de egyértelműen néprajzi, nyelvi és kulturális egységet jelentettek.⁴⁴ Az etnikum szempontjából

³⁹ Pl. HARMATTA 1946/48. 131.

⁴⁰ Pl. ABAJEV 1965. 125–127.

⁴¹ A Fekete-tengert a görögök kezdetben Αξεινος-ként – „barátságtalanként” – emlegették. Az elnevezés a tenger iráni – Axšaina = 'kék, sötétszürke' – nevéből származik, amelyet a görögök a hasonló hangzás alapján vettek át. Majd elterjedt az új név: Εὔξεινος, azaz *Barátságos-tenger*. Max Vasmer magyarázata szerint a „mágikus ellenfrázis” esetével állunk szemben: a görög tengerészek túl baljóslatúnak találták a tenger régi nevét, megpróbálták „megszelídíteni” az új névvel (ABAJEV 1979. 282–283. 3. jegyzet – hivatkozással M. Vasmer tanulmányára). Vö. még STRABÓN VII.3.7.

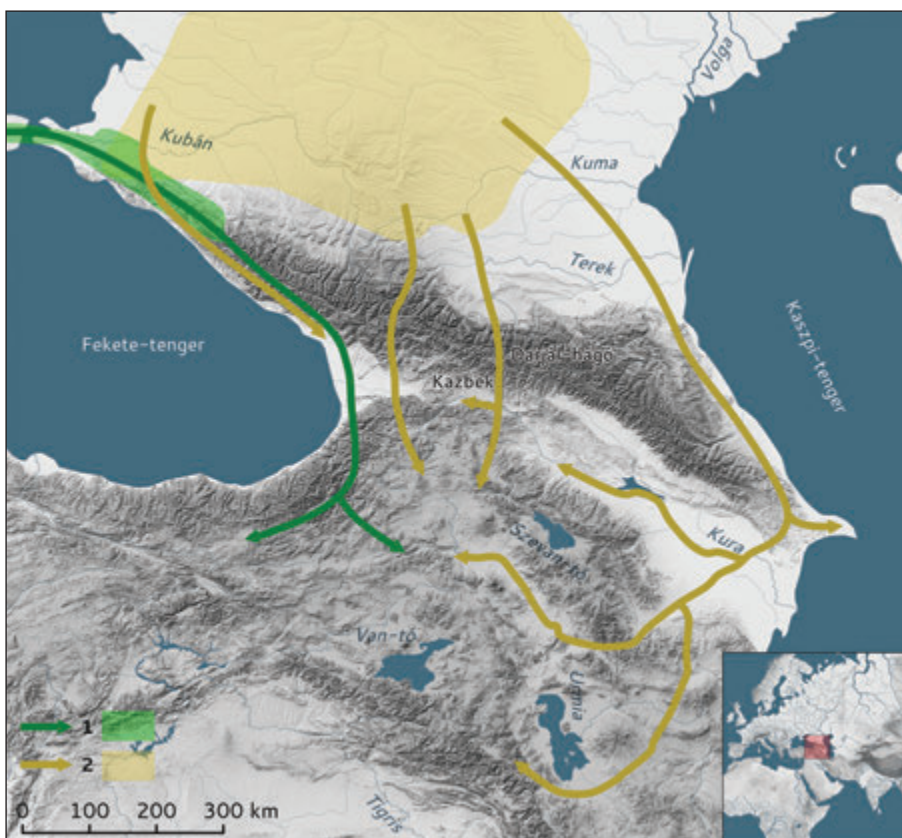
⁴² A görög gyarmatosítás máig legjobb összefoglalását adja GAJDUKEVICS 1949. ANTYICSNIJE 1984. kiegészíti ezt az újabb adatokkal. A Pontus-vidék barbárjaira vonatkozó források máig jól használható összefoglaló értékelését elsősorban Mihail Ivanovics Rosztovcev (**18. kép**) munkáiban találjuk meg. Ezek közt is első helyen kell említenünk ROSTOVZEFF 1922.-t (különösen 64–65.). A görög-barbár kapcsolatok legfrissebb összefoglalása: GREKI 2005. A témáról sok jó adatot olvashatunk Neal ASCHERSON népszerűsítő könyvében (2000.).

⁴³ Az etnosz – etnikus egységet alkotó közösség mint társadalmi csoport – fogalmával foglalkozott például MAKKAY 1998. 46–47. Jellemző a többi között, hogy Hérodotos szerint az egyiptomiak mindenkit barbárnak neveztek, aki nem az ő nyelvükön beszélt (HÉROD. II.158.), tehát elkülönítették magukat a többi néptől.

⁴⁴ HÉROD. IV. – e tekintetben értékeli: HARMATTA 1941. 31–32.

mindenképpen figyelembe kell vennünk az adott csoport nyelvi és kulturális egységét. Ha tehát azt kutatjuk, hol kell keresnünk a kimmer/szkíta etnogenezis színterét, feltétlenül szükségesek a nyelvészeti kutatások eredményei, amelyeket a régészeti leletekkel kell összevetnünk ahhoz, hogy e kérdésre választ adhassunk.

Az ún. szkíta-európai izoglosszák – egymásnak megfeleltethető fonetikai, lexikai, grammatikai és morfológiai, azaz nyelvi jelenségek – alapján egyértelműen megállapítható, hogy a szkíták/szarmaták elődei az indoárjárnál és a többi iráni népnél később váltak csak el az indoeurópai nyelvet beszélő közösségektől (elsősorban a szlávoktól, germánoktól és latinoktól).⁴⁵

17. kép • A kimmerek és szkíták transzkaukázusi hadjáratának rekonstrukciója Je.I. Krupnov elképzelése szerint
1: Kimmerek (útvonala),
2: Szkíták (útvonala)
(GRAKOV 1977. risz. 72. alapján)

A Kr. e. II. évezred második felénél nem később az észak-iráni törzsek jelenléte az európai sztyeppén egyértelműen bizonyítható, a szkíta–latin nyelvi kapcsolatok erre az időpontra nyúlnak vissza a latinok itáliai elvándorlása alapján.⁴⁶ Vaszilij Ivanovics Abajev (19. kép) szerint ez a – nyelvészeti adatokból következtetett – kronológia egybevág a Hérodotos-féle észak-Fekete-tengeri szkíta eredetmondából megállapítható időponttal. Hérodotos leírja, hogy a szkíták nemzetségi őse, Targitaos – Zeus és Borysthenés (=Dnyeper) leányának fia – a hagyomány szerint a Dareios-féle hadjárat előtt 1000 évvel élt, ez pedig a Kr. e. II. évezred közepét jelenti.⁴⁷ Ha nem is várhatunk el kronológiai pontosságot egy mondatól, a hozzávetőleges időpont reálisan egybeesik a nyelvészeti következtetésekkel.

A régészeti leletek alapján ennél az időpontnál még távolabbra nyúlhatunk vissza. Az ún. kurgán-műveltségek legkorábbi emlékéanyagát a Volga és a Dnyeper közti területről ismerjük. A Kr. e. III. évezredben ennek hordozói nyugati irányban terjeszkedtek. Ettől kezdve ez a – nyelvészeti megfontolások alapján

⁴⁵ ABAJEV 1965. Az izoglossza meghatározását lásd a 3. oldalon! Egyébként az egész kötet a szkíta–európai izoglosszákról szól.

⁴⁶ ABAJEV 1971. 10–11.

⁴⁷ ABAJEV 1965. 122.

18. kép • Mihail Ivanovics Rosztovcev / Michael Rostovtzeff (1870–1952) orosz ókortörténész, régész

19. kép • Vaszilij Ivanovics Abajev (1900–2001) oszét iranista

iráni nyelvű – népeesség helyben fejlődött tovább. Kezdetben gödörsíros (jamnaja kultúra vagy Pit-grave Culture), majd katakombás (katakombnaja kultúra vagy Catacomb Culture), végül gerendavázás (szrubnaja kultúra vagy Timber Grave Culture) fejlődési fázisokon ment keresztül, és jutott el törés nélkül a Kr. e. VIII–VII. századig a szkítákkal azonosítható régészeti horizontig. Nem kétséges tehát, hogy a kimmer és szkíta nép kialakulásának a színtere itt keresendő.⁴⁸ Ez azt jelenti, hogy nem tartható fenn az a sokak által

hangoztatott nézet, hogy a szkíták/szarmaták Közép-Ázsiából vándoroltak volna be az európai sztyeppére.⁴⁹ A szkíták – és ennek megfelelően utódaik, a szarmaták – őshazája a Fekete-tenger északi partvidékén keresendő.⁵⁰ Csak így érthetőek meg a fenti adatok, azaz 1) az izoglosszák, 2) a régészeti anyag kontinuitása, 3) a három szkíta eredetmonda közül az egyik (lásd lejjebb!). Továbbá csak így lehetséges, hogy a szkíta/alán modern leszármazottja – az oszét – olyan archaikus iráni elemeket őrzött meg, amelyek a többi (az őshazától korábban és messzebbre elszakadt) iráni nyelvénél már nincs meg vagy eltorzult. Az izoglosszák (amelyek egyébként nem csak a nyelvészetben, hanem a szkíta/oszét–latin mitológiában is kimutathatók) egyértelműen azt bizonyítják, hogy nem a szkíták vándoroltak be Ázsiából, hanem a többi iráni törzs került el Dél-Oroszország területéről Indiába, Perzsiába és Közép-Ázsiába.⁵¹ (Mindennek persze nem mond ellent az a tény, hogy Ázsiából, az onnan – bevándorló hullámokkal érkező? – származó számos hatás érte és formálta az észak-pontusi szkíta kultúrát.⁵²)

20. kép • Igor Mihajlovics Gyjakonov (1914–1999) orosz történész, orientalista, nyelvész

⁴⁸ A kérdéstről behatóan МАККАУ 1998. 260–276. A téma részletes tárgyalása mellett megtaláljuk itt a hivatkozásokat a legfontosabb szerzőkre. Köztük elsősorban Igor Mihajlovics Gyjakonovról (20. kép) kell megemlékeznünk, aki azt a nézetet képviselte, hogy az iráni neveket viselő kimmer, és közvetlen leszármazottja, a szkíta nép a szrubnaja (= gerendavázás) kultúrából alakult ki.

⁴⁹ Legutóbb A.Sz. Balahvancev meggyőzően mutatta ki nyelvészeti érvek alapján, hogy Szibériában a protoszamojéd és a prototürk nyelvek hordozói és a türk kapcsolatokat mutató kelet-iráni nyelvek között a szkíták egyszerűen „nem férhettek el” (BALAHVANCEV 2013.).

Jellemző módon az akadémiai Magyar Nagylexikon például kizárólag a közép-ázsiai teóriáról tud. Szkíta címszava azonban már csak azért sem veendő komolyan, mert olyan durva hibákat követtek el a szerzők és lektorok, hogy a Kr. u. VI. századra keltezett martinovkai leletet Kr. e. VI. századiként és szkítaként közölték (NAGYLEXIKON 16. kötet 823–824.).

⁵⁰ Legutóbb erről összefoglalóan, a különböző hipotézisek részletes ismertetésével és további irodalommal: АЛЕКСЗЕЈЕВ 2003. 38–72. Az igazság kedvéért nem hallgathatjuk el, hogy a szerző az ázsiai eredet híve. Ugyanakkor azok a kutatók, akik a nyelvészeti alaplól indulnak ki, mint M.N. Pogrebova, azok a szkíták európai gyökerei mellett érvelnek (POGREBOVA 2006.).

⁵¹ АБАЈЕВ 1965. 122–123.

⁵² БОКОВЕНКО 1996.

Vizsgáljuk meg kissé részletesebben a szkíta eredetmondákat! A kutatás számára fejtörést jelentett, hogy Hérodotos nem egy, hanem rögtön három változattal ismerteti meg olvasóját. Az első így hangzik:

„Maguk a szküthák azt állítják, hogy az ő népük a legfiatalabb a világ valamennyi népe között, s véleményüket a következő hagyományra alapozzák. Földjükön, amely régen lakatlan volt, először egy Targitaosz nevű ember telepedett le. S azt mondják – én ugyan nem hiszem, de ők váltig állítják –, hogy ennek a Targitaosznak apja Zeusz, anyja pedig Borüszthenész folyó leánya volt. Ennek a Targitaosznak aztán három fia született, Lipoxaisz, Arpoxaisz és a legfiatalabb Kolaxaisz. Azt mondják, hogy az ő uralkodása idején aranytárgyak hullottak az égből a szkütha földre: egy eke, egy járom, egy harci fejsze meg egy ivócsésze. Mikor meglátta őket, először a legidősebb fiú ment oda megszerezni, az aranytárgyak lángolni kezdtek. Elment hát, és a második lépett oda, de közeledtére ugyanaz történt. Ezt a két fiút tehát az égő arany elűzte magától, de mikor a harmadik, a legfiatalabb testvér lépett oda, a tűz kialudt, ő pedig hazavitte az aranyat a házába. Az idősebb testvérek aztán, megfontolva a dolgot, az egész királyságot átadták a legifjabbnak.”⁵³ A Borüszthenész = Dnyeper említés lokalizálja ezt a változatot az Észak-Pontushoz.

Hérodotos leír egy másik eredetmondát, amely ugyancsak a Pontus-vidéki származásról beszél:

„A Pontosz mellett lakó hellének viszont így (ti. beszélnek a szküthákról). Héraklész Gérüionész marháit elhajtva jutott el arra az akkor még puszta vidékre, amelyen most a szküthák laknak. Gérüionész a Pontoszon túl lakott egy szigeten, amelyet

21. kép • A kígyófarkú istennő ábrázolása a Bol'saja cimballkai kurgán aranyveretén (SKYTHISCHE 1986. 144. alapján)

⁵³ HÉROD. IV.5. Maguknak az egyes égből hulló tárgyaknak és a szüzsének értelmezésével nem kívánunk itt foglalkozni – könyvtárnyi irodalma alapján egy másik kötet témája lehetne.

a hellének Erütheiának neveznek, s a mely Gadeiránál, Héraklész Oszlopain kívül fekszik az Ókeanoszban. ... Héraklész innen jutott el a most Szküthiának nevezett területre, de mert hóvihár és fagy lepte meg, betakarózott az oroszlánbőrrel és elaludt. Közben pedig isteni végzés folytán eltűntek a lovai, amelyek a kocsi fogva legelészték.

Mikor Héraklész felébredt, keresésükre indult. Egész vidékeket bejárt, s végül elvetődött a Hülaia nevű földre is. Itt egy barlangban talált egy felemás forma, félig asszony-félig kígyó asszonyt, amelynek felsőteste a farától felfelé asszonyi, az alsó része pedig kígyószerű volt. (21. kép) Ahogy meglátta, nagyon elcsodálkozott, és megkérdezte tőle, hogy nem látta-e elkóborolt lovait. A csodalény pedig azt válaszolta, hogy a lovak nála vannak, és addig nem is adja vissza őket, amíg Héraklész vele nem hál. Így hát Héraklész a lovai fejében vele hált, a nőszerű lény azonban egyre csak halogatta a lovak visszaadását, mert minél több időt akart Héraklészsel tölteni, aki viszont a lovival együtt el szeretett volna menni. Végül mégis visszaadta őket, és így szólt: «Nos, megőriztem neked a

22. kép • A szkíta eredetmonda. D.Sz. Rajevszkij a jelenetsort Hérodotos leírásával azonosította. Az íjat a két idősebb fivér nem tudja felajzani (az egyiknek a szája, a másiknak a lába sérül meg), a harmadik pedig megkapja a királyi hatalmat (RAJEVSZKIJ 1985. 17–20.) Részletek a kul-obai kurgán csészéjéről (SKYTHISCHE 1986. Abb. 185–187. alapján)

hozzám került lovaiddat, amit te meg is háláltál nekem, mert három fiam van tőled. Mondd hát meg, mit tegyek velük, ha majd felnőnek. Tartsam őket itt magamnál, mert én uralkodom a vidék fölött, vagy küldjem el hozzád?» Azt beszélük, hogy Héraklész erre a kérdésre a következő választ adta: «Ha majd látod, hogy a fiúk felnőttek, cselekedj a következőképpen, s akkor nem fogsz hibát elkövetni. Amelyikről azt látod, hogy ezt az íjat így ajzza fel, s ezt az övet ilyen módon köti fel derekára, azt tartsd itt, hogy legyen ennek a földnek a lakója. Amelyik pedig nem képes ezt megcsinálni úgy, ahogy mondtam, azt küldd el erről a vidékről. Ha így cselekszel, magadnak is örömet szerzel, és az én parancsomat is teljesíted.»

... A legidősebbik Agathürszosz lett, a következő Gelónosz, a legfiatalabbik pedig Szküthész. ... A fiúk közül kettő, Agathürszosz és Gelónosz nem tudta megoldani a feladatot, amelyet kellett volna, így hát szülőanyjuk parancsára elvándoroltak a vidékről. A legfiatalabbik, Szküthész azonban megoldotta, és ott is maradt a vidéken.⁵⁴ (22. kép)

Arra, hogy a két fent idézett eredetmonda valóban ismert volt a szkíták, illetve a görögök körében, utalnak az ábrázolások, ahol ezek az alakok és szüzsék megjelennek. Ugyanakkor nem hallgathatunk arról, hogy Hérodotos leír egy harmadik mondát is, amely szerint a szkíták Ázsiából vándoroltak be:

„Van még egy hagyomány, a legtöbben azt mesélik, és magam is azzal értek egyet. Az Ázsiában lakó nomád szküthák háborúba keveredtek a masszaetákkal, ennek folytán kénytelenek voltak átkelni az Araxész folyón⁵⁵ és a kimmerek földjére vonulni. A hagyomány szerint ugyanis az a föld, amelyen most a szküthák laknak, egykor a kimmereké volt. A kimmerek a szküthák betörésének hírére – mivel nagy ellenséges sereg közeledett feléjük – tanácsot tartottak, de véleményük megoszlott: mindkét fél erősen ragaszkodott a maga nézetéhez, de a királyoké volt a helyesebb. A nép ugyanis úgy gondolkodott, hogy el kell vonulni s nem szabad kockáztatni a túlerővel szemben. A királyok viszont úgy, hogy a földért harcolni kell a támadókkal. Sem a nép nem akart engedni a királyoknak, sem a királyok a népnek. A nép úgy döntött, hogy vándoroljanak el, és harc nélkül adják át az országot a támadóknak. A királyok pedig úgy döntöttek, hogy inkább saját földjükön essenek el, és ott leljék sírjukat, mint hogy a néppel együtt elmeneküljenek, mert végig gondolták, hogy mennyi jóban volt részük itt, és mennyi rossz várna rájuk, ha elmenekülnének hazájukból. Minthogy kétféle döntést hoztak, két egyenlő létszámú pártra szakadtak, harcolni kezdtek egymással, és addig küzdöttek, amíg elhullottak egymás kezétől. A többi kimmer a Türasz folyó mellett temette el az elesetteket (sírdombjuk ma is látható), majd a temetés után kivonultak az országból, a szküthák pedig bevonultak és birtokukba vették az elhagyott területet.”⁵⁶

Az ázsiai őshaza hipotézisének hívei alapvetően erre a forrásadra támaszkodnak. További bizonyítékként a régészeti leleteket veszik számba. A vita mára odáig fajult, hogy az európai eredetet vallók és az ázsiai leszármazás követői az egyes régészeti leletek kronológiáját igyekeznek időben visszafelé „húzni”, gondolván, hogy minél korábbiak sikerül meghatározniuk egy-egy, az általuk preferált vidékről származó leletegyüttest, annál több esélyük van igazuk bizonyítására. Valójában, mint már említettük, a kérdés megválaszolására önmagában – pl. a nyelvészeti argumentumok nélkül – a régészet nem alkalmas. Ez még akkor is így van, ha a szkítákkal elterjedő innovációk tekintélyes hányada igazolhatóan ázsiai eredetű. Ez a jelenség ugyanis a transzkaukázusi hadjáratok⁵⁷ (17. kép) következményeként jól értékelhető. A szkítákét megelőző időszak régészeti leletei pedig – ahogyan arra már kitértünk – töretlen „fejlődést” mutatnak az általunk tárgyalt időszakig. Leszögezhetjük tehát ismét: a gödörsíros, majd a katakombás, végül a gerendavázás fejlődési fázisokon keresztül törés nélkül jutunk el a Kr. e. VIII–VII. századig, azaz a szkítákkal

⁵⁴ HÉROD. IV.8–10.

⁵⁵ Az Araxés Hérodotosnál a Kaszpi-tengerbe torkolló folyó.

⁵⁶ HÉROD. IV.11.

⁵⁷ Ezekre a hadjáratokra a fentiekben csupán utaltunk és – minthogy jelen témánk szempontjából kevésbé lényegesek – nem térünk ki itt sem részletesen. A rájuk vonatkozó adatok jó összefoglalóját adta ALEKSZEJEV 2003. 97–129.

azonosítható régészeti horizontig. Az európai sztyepei etnogenezis tényét az antik auktorok azon megjegyzései is alátámasztják, amelyek szerint az iráni tömbtől (a helyben maradó 'szkítáktól') elváló többi iráni törzset Scythiából származtatják.⁵⁸

További adatokkal szolgálhat az embertani anyag vizsgálata. A szkíta koponyák miben sem különböznek a korábbi (bronzkori) gerendavázas kultúra embertani anyagától. A bronzkorban az egész későbbi szkíta szállásterületen (beleértve az Alsó-Volga vidékét, valamint a szakák területét is – Kazahsztán, Horizm és az Altáj) egységes az embertani anyag. Ez azonban a szkíta időszakban megváltozik. A keleti területen, elsősorban Tuvában tűnnek föl köztük a mongolid jegyeket viselő egyének, kevésbé az Altájban, még kevésbé Kazahsztánban, s csak egészen kis számban az Alsó-Volga-vidéken.⁵⁹

Nem változott meg a bronzkorhoz képest a tenyésztett állatok fajtája sem a Fekete-tenger északi partvidékén. Újdonságot csupán a háziszamár és a házimacska felbukkanása jelentett, ami a görög kolonizáció hatásának tulajdonítható.⁶⁰

A fenti természettudományos adatok azt jelentik, hogy a szaka⁶¹/szkíta népek elődei a bronzkorban vándoroltak szét korábbi őshazájukból. A szakák a szkítákkal közeli rokon ázsiai, sztyepei népesség. Területük a kazah sztyepe, a Pamír-hegység és a Tien-san vidéke. A szaka megnevezés gyűjtőfogalom. A források alapján egyértelműen különféle életmódú népcsoportok (törzsek?) együttesét jelölték így. Hasonló a helyzet a masszagetá névvel. Ők a Kaszpi-tenger keleti partján, az Amu-Darja vidékén éltek. Ahogyan a szkíták és szakák esetében is megfigyelhetjük, voltak közöttük nomádok és földművesek egyaránt.⁶²

A szétvándorlás időpontjának meghatározásához további nyelvészeti adatokkal szolgálnak a Kr. u. VII–X. századból származó szaka vagy hotan-szaka nyelvemlékek. Ezek alapján a szétválás a Kr. e. V. század előtt már biztosan lejátszódott. Ekkor a szakák nyelve már külön dialektus volt, ami azt jelenti, hogy az európai szkíták és az ázsiai szakák nyelve már jóval korábban szétvált és külön úton fejlődött.⁶³ Ennek megfelelően legkésőbb a bronzkorban a népesség egy része elvándorolt.⁶⁴ Hogy a vándorlás keleti irányú volt, az nem lehet kétséges az irániakhoz köthető hydronimiák (víznevek) elterjedése alapján. Közülük elsősorban a *dan* = 'folyó' szóból képzett folyónevekről – pl. Don, Dnyeper (Danapr), Dnyeszter (Danastr), Duna (Danuvi) – kell szólnunk, amelyek a Fekete-tenger északi partvidékén sűrűsödnek, míg Közép-Ázsiában teljesen hiányoznak.⁶⁵

⁵⁸ Például „*Parthi Scythia profecti tenent...*” = „a Szkhithiából kivonult parthusok élnek...”, (CURT. RUF. IV.12.11.), „*Scythae, qui Parthos condidere...*” = „a szkithák, a parthusok országának alapítói...”, (CURT. RUF. VI.2.14.), „*Parthi ... Scytharum exules fuere...*” = „A parthusok ... a scythák száműzöttjei voltak.” (IUSTINUS XLI.I.I.), „*Persae, qui sunt originitus Scythae...*” = „a perzsák is, akik származásukra nézve scythák...” (AMMIAN. XXXI.2.20.) – ABAJEV 1965. 124. alapján.

⁵⁹ Ez utóbbiak szauromata környezetben. DEBEC 1971. 8–9.

⁶⁰ CALKIN 1971.

⁶¹ HÉROD. szerint (VII, 64) a szaka nevet a perzsák adták valamennyi szkíta törzsnek.

⁶² Igen sok adatot közöl a szakákra vonatkozóan Leonyid Teodorovics JABLONSKIJ. Különösen 1996-ban megjelent könyvére támaszkodhatunk. Mind a szakákkal, mind a masszagetákkal foglalkozó legfontosabb összefoglalás a SZTYEPNAJA POLOSZA 1992. Itt megtaláljuk a kurgán-műveltség keleti ágának, az andronovói kultúrának és a szaka etnogenezisnek a viszonyára vonatkozó hipotézisek felsorolását további irodalommal (VAJNBURG–GORBUNOVA–MOSKOVA 1992. 25–26.).

⁶³ A VIII–X. századi kelet-turkesztáni emlékeken megőrződött feliratok alapján megállapítható, hogy a szaka (vagy hotano-szaka) nyelvben nem zajlottak még le olyan nyelvi változások, amelyek a szkítában meglehetősen korán végbementek. Ilyen folyamat pl. az ún. árja rotacizmus, vagyis, hogy az i(y) előtt az 'r'-ből 'l' lett. Így az Avesztából teljesen hiányzik, a perzsa feliratokon pedig csak idegen nevekben fordul elő 'l'. Ez a jelenség a Hérodotos által említett nevekben már megfigyelhető: pl. Ripaxsaya → Λιποξαις. (ABAJEV 1965. 12–13., ABAJEV 1971. 12.)

⁶⁴ V.I. Abajev elképzelése szerint a Kr. e. II. ée. végén – I. ée. elején az iráni nyelvek két nagy tömbre váltak szét. Az egyikhez tartozott a szkíta–kimmer, a protoszogd, a protobaktriai, a másikba a protoméd–perzsa. Az utóbbi hordozói a Kaukázuson keresztül délre vándoroltak és elfoglalták az Iráni Platót. A Kr. e. I. ée. első felében a protoszakák szakadtak el a szkítáktól és terjeszkedtek keletre, egészen a kínai határig. Valószínűleg ekkor érték el Közép-Ázsiát a baktriaiak, szogdok, valamint néhány más iráni csoport is. (ABAJEV 1972. 36–37.)

⁶⁵ ABAJEV 1971. 11., ABAJEV 1979. 355–356. Vö. még a 40. jegyzettel!

A nyelvészeti adatok jól harmonizálnak a régészeti megfigyelésekkel. Az eurázsiai sztyeppén az érintett időszakban egyetlen olyan nagyobb arányú népmozgás mutatható ki a régészeti leletek alapján, amely a szkítákkal, illetve szakákkal – és a többi ázsiai iráni nomáddal – hozható összefüggésbe.

Összefoglalva az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a bronzkortól (a kurgán-művelődések) kezdve az európai sztyeppe iráni nyelvű népek uralma alatt állt. Legkésőbb a bronzkor vége előtt ennek a nagy nyelvi tömbnek a keleti ága (az andronovói kultúra) eljutott egészen Közép-Ázsiáig. Ennek megfelelően a nyugati „végeken” kialakuló kimmer/szkíta népesség (Kr. e. IX–VIII. század) és a keleti csoportok – elsősorban a szakák – nyelve szétvált. A sazuomata/szarmata etnogenezis a két világ határán, ám közelebb a szkítához zajlott le. Következő alfejezetünk ezt a kérdést tárgyalja.

2. SZKÍTA–SZARMATA KAPCSOLATOK, A SZARMATA ETNOGENEZIS

„A sazuomatákról a következőket mesélik. Amikor a hellének az amazónokkal háborúskodtak (az amazónokra a szküthák az oiorpata szót használják, ami hellén nyelven férfiolót jelent, mert náluk az oior szó a férfi, a pata pedig az, hogy ölni), a hagyomány szerint a Thermódón mellett egy ütközetben legyőzték őket. A győzelem után elhajóztak, három tele hajó elfogott amazónnal. Ezek azonban a tengeren megrohanták a férfiakat és lemészárolták őket. De nem értettek a hajózáshoz, nem tudták, hogyan kell használni az evezőt, a vitorlát, meg a kormánylapátot. Így aztán, hogy a férfiakat megölték, ide-oda sodródtak a szelek és a hullámok hátán, míg végül elvetődtek a Maiétisz-tó partján fekvő Krémnoiba. Ez a Krémnoi a szabad szküthák területén van. Kiszálltak a hajóból, és beljebb mentek a lakott vidékre. Megszerezték az útjukba kerülő első ménest, aztán lóháton végigrabolták a szkütha földet.

Megjelenésük váratlanul érte a szküthákat. Mivel nem ismerték az amazónok nyelvét, ruháját és származását, nem tudták elképzelni, honnan jöhettek, és magukkal egykorú férfiaknak gondolták őket. Mikor aztán megütköztek, és kezükre került néhány holttest, akkor nézték csak meg jobban, és jöttek rá, hogy nők. Összeültek tanácskozni, és úgy döntöttek, hogy attól fogva semmiképpen sem ölnek meg egyetlenegy sem, hanem elküldik hozzájuk a legifjabb társaikat, körülbelül annyit, amennyire az amazónok számát becsülték. Meghagyták nekik, hogy üssenek tábor a közelükben, s mindig csinálják ugyanazt, mint az asszonyok. Ha az amazónok megtámadnák őket, ne keljenek harcra, hanem fussanak el, és ha felhagytak az üldözéssel, húzódnak ismét közelebb hozzájuk. Azért határoztak így a szküthák, mert szívesen nemzettek volna gyermekeket az amazónokkal.

A kijelölt ifjak pedig a parancs szerint jártak el. Amikor az amazónok látták, hogy az ifjak nem akarnak ártani, maguk is megbékéltek, s a két tábor napról napra közelebb került egymáshoz. Az ifjaknak, akár csak az amazónoknak, nem volt másuk, csak a fegyverük meg a lovuk, s ők is vadászatból-zsákmányolásból éltek.

Déltájban az amazónok általában szétszéledtek, s egyesével-kettesével félrevonultak szükségüket végezni. A szkütha ifjak megismerték ezt a szokásukat, és ők is így csináltak. Amikor egyszer az asszonyok szétszéledtek, egy ifjú odament az egyikhez. Az amazón pedig nem kergette el az ifjút, hanem hagyta, hogy kedvét töltsse vele. Nem tudván vele szót érteni – hiszen nem értették egymás nyelvét –, kézzel-lábbal adta tudtára, hogy másnap legyen ott azon a helyen, de hozza magával valamelyik társát, mert – mutogatta – ő sem lesz egyedül. Visszatért az ifjú társaihoz, elbeszélte a történetet, másnap megjelent ugyanazon a helyen egy társával, s az amazón már várt rá egy barátnőjével. Mikor a dolog kitudódott, a többi ifjú is meghitt viszonyba került a többi amazónnal.

Végülis egyesítették a két táborn, együtt laktak, és mindenkinek az a nő lett a párja, akivel először közösült. A férfiak nem tudtak megbirkózni az asszonyok nyelvével, az asszonyok azonban megtanulták a férfiakét. S amikor már szót értettek egymással, azt mondták a férfiak az amazónoknak: «Vannak nekünk szüleink, javaink, nem szorulunk rá erre az életmódra. Menjünk haza a mieinkhez, és éljünk úgy, mint a többi ember. Ne féljete, ott is ti lesztek az asszonyaink, csak ti.» De a nők így feleltek: «Sosem tudnánk a ti asszonyaitok között lakni, mert a mi szokásaink mások, mint az övék. Mi a nyilazáshoz, a dárдавetéshez meg a lovagláshoz értünk, és még csak nem is konyítunk az asszonyi foglalatosságokhoz. A ti asszonyaitok viszont nem értenek ehhez, hiszen asszonyi munkák közt töltik napjaikat a szekéren, és sem vadászatra, sem más kalandra nem vonulnak ki. Nem tudnánk mi soha összeférni velük. Ha azonban szilárdan eltökéltétek, hogy mi legyünk az asszonyaitok, menjete el a szüleitekhez, kérjete ki a jussotokat, aztán gyertek vissza, és éljünk itt a magunk módján.» Az ifjú férjek megfogadták az asszonyok tanácsát, és ekképpen cselekedtek.

23. kép • Amazonharc ábrázolása egy Kr. u. III. századi szarkofágon (Vatikáni Múzeum, ltsz. 933. – a szerzők felvétele)

Meg is kapták a jussukat és visszatértek az amazónokhoz. Ekkor pedig így szóltak az asszonyok: «Félünk és rettegünk, ha arra gondolunk, hogy itt kell élnünk ezen a földön, hiszen itt fosztottunk meg benneteket a szüleitektől, és itt okoztunk oly nagy károkat országotoknak. Ha azonban csakugyan arra méltattok bennünket, hogy asszonyaitok legyünk, csatlakozzatok hozzánk, hagyjuk el ezt a földet, és költözzünk át a Tanaisz folyó túlsó partjára.»

Az ifjú férjek ebbe is beleegyeztek. Átkeltek a Tanaiszon, és előbb három napon át vándoroltak kelet felé, aztán a Maiétisz-tónál északnak fordultak, és még három napot mentek abban az irányban. Mikor elérkeztek arra a földre, ahol népük ma is lakik, letelepedtek. Ezért őrizték meg a szauromaták asszonyai a mai napig is ősi szokásaikat. Lovon vadásznak a férjükkel, vagy akár a férjük nélkül is, részt vesznek a háborúban, és ugyanolyan ruhában járnak, akár a férfiak.

A szauromaták szkütha nyelvet beszélnek (kiemelés tőlünk – I.E., K.V.), de mindegyre csak hibásan, mert az amazónok sohasem tanulták meg jól ezt a nyelvet. Az a szokás náluk, hogy egyetlen hajadon sem mehet férjhez addig, amíg legalább egy ellenséget meg nem ölt. Némelyik nő úgy vénül meg és úgy hal meg, hogy sosem megy férjhez, mert nem tudja teljesíteni a törvényt.”⁶⁶

⁶⁶ HÉROD. IV.110–117.

24. kép • Az egyes népek elhelyezkedése a sauruomata időszakban. Hérodotos alapján a Don jobb partját a szkíták uralták. Dareios hadjárata során a sauruomata területen keresztüljutva a budinoszok fatornyos városához értek. A budinoszok földjén túl nagy sivatag terült el.

Csábító lenne Hérodotos leírása után elkalandoznunk az amazonok (23. kép) vidékére, de ezt majd másutt tesszük meg. Ami most lényeges számunkra, a szkíták és szarmaták közötti kapcsolatot, azaz a fentiekből levonható következtetés, hogy az antik auktorok a szarmatákat a szkíták leszármazottainak tartották. A szkíták és sauruomaták/szarmaták viszonya tehát semmiképpen nem redukálható a köztük lejárló harcokra, illetve békés egymás mellett élésre. Erre a kapcsolatra jellemző, hogy a szarmatákkal (pontosabban a sauruomatákkal) összefüggő legkorábbi ismert történeti esemény ugyancsak elválaszthatatlan a szkíták történetétől.

Hérodotos a perzsák I. Dareios vezette, szkíták elleni hadjárata kapcsán arról írt, hogy a szkíták keleti szomszédai a sauruomaták, akik ugyancsak részt vettek e háborúban. Több helyen is említi őket: „Aki a Tanaisz folyón átkel, már nem szkütha földön jár. Az első rész azoknak a sauruomatáknak (kiemelés tőlünk – I.E., K.V.) a puszta vidéke, akik a Maiétisz-tó öbléből tizenöt napi járásnyira laknak észak felé; itt ezen az egész területen sem vadon nőtt fa, sem gyümölcs nincs.” „A nyolcadik folyó a Tanaisz. Vize föntről jön, egy nagy tóból ered, s egy még nagyobbba, a királyi szküthák és a sauruomaták közt határt alkotó Maiétiszba torkollik...”⁶⁷

Hérodotos tehát a Tanais, azaz a Don bal partjára lokalizálja az általa sauruomatának nevezett népet. Mégpedig szerinte a sauruomaták már Dareios szkíták elleni hadjárata idején ezt a területet lakták, hiszen „Tanácsot tartottak a szküthák, és megegyeztek, hogy egymagukban nem képesek nyílt csatában visszaverni Dareiosz seregének támadását. Követeket küldtek a szomszédaikhoz, így hát a szomszéd királyok is összeültek tanácskozni a roppant sereg közeledtének hírére. A tanácskozáson a taurosz, az agathürszosz, a neurosz, az androphagosz, a melankhlainosz, a gelónosz, a budinosz és a sauruomata király (kiemelés tőlünk – I.E., K.V.) vett részt.”⁶⁸ (24. kép)

Az ázsiai szkíták Kr. e. 529-ben Kyrosszal, majd 519-ben Dareiosszal hadakoztak. Kyros hadjáratát az Amu-Darja (Oxus) vidékére Hérodotos, illetve Strabón írta le. Közös forrásuk Hekataios lehetett. Dareios

⁶⁷ HÉROD. IV.21., IV.57.

⁶⁸ HÉROD. IV.102.

25. kép • A perzsák ázsiai szkíták/szakák elleni hadjáratának emlékei közé tartoznak azok a domborművek, amelyeken megjelennek a jellegzetes viseletű nomádok. Persepolisban a szaka tigraxaudák tűnnek fel: az apadanában (= az oszlopos, fedett csarnokban), a keleti lépcsőnél található domborművön az adózók felvonulásai közül a 11. delegáció (a szerzők felvétele)

26. kép • I. Dareios perzsa uralkodó három nyelvű behisztuni feliratán hirdette uralomra kerülésének és birodalma megszervezésének dicsőségét. A legyőzött népek között ott látjuk a szakákat is (7000 JAHRE 2000. 14., illetve FORGOTTEN 2005. 261. Nr. 465. alapján)

hadjáratának talán egyik oka Kyros megbosszulása volt, akit a masszaeták harcban öltek meg. A második, azaz a Dareios-féle 519-es hadjáratnál kapcsolatban Polyenos elbeszéléséből megtudjuk, hogy három szaka király – Sakesfar (Sáusafar), Omargés és Thamiris – szövetkezett a perzsák ellen.⁶⁹ (25–26. kép)

A perzsáknak nem sikerült a nomádokat pacifikálniuk, és részben ennek következménye lehetett a harmadik, új stratégián alapuló hadjárat Kr. e. 512-ben, amikor is Dareios az európai szkíták ellen fordult. A támadás háttérében a perzsa uralkodónak az a szándéka húzódtott, hogy a görögöket elvágja a kenyér- és

⁶⁹ HÉROD. I.201–214., STRABÓN XI.8.6., POL. STRAT. VII.12.

haltermelő, marhatartó vidékektől. Így kívánta előkészíteni nagy görög hadjáratát. A perzsák igen jól informáltak voltak Szkítiával kapcsolatban, és pontosan tudták, hogy a balkáni és kis-ázsiai görög városállamokban a pontusi export híján komoly közellátási nehézségekre lehet számítani.⁷⁰ Dareios átvonult a Balkán-félsziget keleti felén, átkelt az Al-Dunán és behatolt a sztyeppére.

Ezen események részleteiről ismét Hérodotos – pár évtizeddel a történések után a helyszínen gyűjtött információk alapján írt – IV. könyvéből értesülünk. A perzsa sereg mélyen behatolt a sztyeppére, de a nomád taktikát alkalmazó szkíták nem ütköztek meg vele. Visszavonultak előle eltakarítva az élelmet, betömve a kutakat, elpusztítva a legelőket. Így kényszerítették végül meghátrálásra a perzsákat.

Visszatérve Hérodotos elbeszéléséhez, miután a szkíták segítséget kértek: „...a különböző népektől öszszegyűlt fejedelmek pedig megtanácskozták a dolgot, de nem jutottak egyetértésre. A gelónosz, a budinosz és a sazuromata király közös akarattal megígérte, hogy segítséget nyújt a szkütháknak. Az agathürszosz, a neurosz, az androphagosz, a melankhlainosz és a taurosz király viszont...” elzárkózott a részvételtől. A sazuromaták nemcsak szövetségesként léptek fel, hanem egyazon hadseregben is harcoltak a szkítákkal, mint az Hérodotos két utalásából kiderül. A következő feladatot kapták, miután csatlakoztak a szkíták két részre osztott haderejének Skopasis által vezetett csapatához: „... ha a perzsák arrafelé tartának, hátráljon meg előlük, vonuljon vissza a Maiétisz-tó mentén a Tanaiszhoz, ha pedig a perzsák visszavonulnának, eredjen a nyomukba és vegye üldözőbe őket.” A szkíta-sazuromata szövetség hatékonyan alkalmazta a klasszikus nomád – „felégetett föld” – taktikát: „A szküthák előőrsei az Isztrosztól mintegy három napi járásra találtak rá a perzsákra. Mikor felfedezték őket, egy napi járásra előttük táborot vertek, s a közbeeső földeken minden élő növényt kiirtottak. A perzsák is meglátták az előttük feltűnedező szkütha lovasokat – azok mindegyre visszavonultak, a perzsák meg állandóan a sarkukban voltak. Minthogy a perzsák csak egy sereget vettek üldözőbe, az után eredtek, amelyik keletre, a Tanaiszhoz vonult vissza. A szküthák átkeltek a Tanaiszon, nyomukban a perzsák is szintén átkeltek, és addig üldözték az előttük haladókat, míg át nem keltek a sazuromaták földjéről a budinoszokéra. Amíg a perzsák szkütha és sazuromata földön jártak, nem találtak semmi elpusztítanivalót a sivár pusztaságon.”⁷¹

Hérodotos leírása részletes és megbízható. Ennek megfelelően bizonyos, hogy a Kr. e. VI. század végén a Don bal partján, a torkolatvidéken, vagyis az Azovi-tenger partjánál keresendő a sazuromata szállásterület. Nem meglepő, hogy éppen a források elemzése alapján M.I. Rosztovcev végső soron a sazuromata etnogenezis színterét az Azovi-tenger környékén sejtette. Konsztantyin Fjodorovics Szmirnov (27. kép) elfogadta ezt a sazuromatákra (autochton etnogenezis) vonatkozó elképzelést.⁷² A Don és Volga közötti sztyeppén ugyanekkor egységes régészeti leletanyag mutatható ki ebben az időszakban, amelynek kiformalódását a VII. század legvégére – a VI. század elejére lehet keltezni. A kutatás joggal határozta meg ezt a leletanyagot a sazuromaták hagyatékeként (lásd a következő fejezetben!). Az egyetlen kérdés, mely felmerülhet, hogy egy olyan hatalmas térségre, mint amilyen a Don és Volga közti – sőt egészen az Urálig nyúló – sztyeppé, ki lehet-e terjeszteni a kizárólag a nyugati peremen említett nép szállásterületét az egységes régészeti leletek alapján.

27. kép • Konsztantyin Fjodorovics Szmirnov (1917–1980) orosz régész, szkíta-szarmata szakértő

⁷⁰ TOLSZTOV 1950. 110–112.

⁷¹ HÉROD. IV.119–123.

⁷² ROSZTOVCEV 1918. 29., 33–35., SZMIRNOV 1984. 10–11.

Véleményünk szerint ennek semmi akadálya nincsen. Utalnunk kell itt a szkítákkal, szakákkal, masz-szagetákkal kapcsolatban már kiemelt adatokra. Hasonló a helyzet a sazuomata/szarmata elnevezéssel is. Egyfelől talán egy törzs(?) neve, másfelől – és általában így használták az antik szerzők és a sztyeppe történetének legújabb kori kutatói egyaránt – gyűjtőnév, több törzsből(?) álló törzsszövetség(?) elnevezése. (A hozzá tartozó kisebb-nagyobb törzsek nevére, illetve a társadalmi struktúra problematikájára majd a megfelelő helyen kitérünk. Itt egyrészt nem akarjuk vele az olvasót túlterhelni, másrészt a legkorábbi forrásokban egyértelműen csak a szarmata, illetve annak névvariációi – sazuomata, szirmata – olvashatók.)

Mint a fentiekből egyértelműen kiviláglik, a sazuomaták/szarmaták története nem választható szét a szkítákétól. Ők maguk a szkíták egyenes ági leszármazottai.⁷³

A szarmata nyelvi emlékek száma meglehetősen csekély, összefüggő szöveg egyáltalán nem maradt ránk. Ennek ellenére ma már nem merülhet fel kétely azzal kapcsolatban, hogy a szarmaták valóban „szküütha nyelvet beszéltek”, amely a középiráni nyelvek északi ágához tartozott.

A szarmata vagy sazuomata név etimológiája mind a mai napig nem tisztázott egyértelműen.⁷⁴ Többféle magyarázatot ismerünk. Az egyik elterjedt nézet szerint az Avesztában előforduló „saora” = „kard, penge” szóból származtatható és „kardviselőt, kardhordozót” jelent. Mások szerint a „sau-rom” = „fekete hajú”⁷⁵ a megfelelő értelmezés, de lehet, hogy a „sau-roma” = „fekete bundás”.⁷⁶ Felmerült a „sarah” = „fej, főnök” szó alapján, hogy Hérodotos „királyi szkítáinak” avesztai „sairima” fordítása lenne a sazuomata név. Sz.P. Tolszov véleménye szerint a „sawr” = „swar” = szanszkrit „svarga” = „ég”, illetve az iráni „khwar” = „nap” szóra vezethető vissza a szarmaták neve, és ekként a jelentése a „nap népe”, Horezm neve pedig ugyanebből a szóból származik és jelentése „a nap országa”.⁷⁷

A szarmata/sazuomata (Σαυρομάται, Σαρμάται, Sauromatae, Sarmatae) elnevezés – bármit jelentsen is – széles körben elterjedt az eurázsiai sztyeppe szkítákkal rokon, esetleg velük azonos népeire vonatkozóan. Ennek megfelelően jó néhány törzs vagy népcsoport (szirák, aorsz, jazig, roxolán, alán, urg, királyi szarmata stb.) összefoglaló neve. Általános elnevezésről van szó (és a továbbiakban mi is ilyen értelemben használjuk), melyet az ún. Európai Sarmatia (Sarmatia Europae⁷⁸) lakosságának megjelölésére használtak az antik szerzők (28. kép).⁷⁹ Az egyes törzsek elválasztása – mint arra alább részletesen kitérünk – a korszak kutatóinak vissza-visszatérő problémája. Ugyanakkor előre kell bocsátanunk, hogy egy mozgékony állattartó, és ennek megfelelően gyakran portyázó népesség esetében az etnikai meghatározás minden esetben

⁷³ Ennek fényében aligha meglepő, hogy a szarmatákkal kapcsolatban is felvetődött már, hogy Közép-Ázsiából bevándorló félnomádok lettek volna (HARMATTA 1994. 566.). E teória igazolására egyetlen komoly érvelés sem sikerült felhozni.

⁷⁴ Az egyes etimológiákhoz lásd pl. MÜLLENHOFF 1892. 101–125., főként: 120., VASMER 1923. 51. Áttekintést nyújt az eddig kialakult elképzelésekről VERNADSKY 1951. 342–343. és ZGUSTA 1955. 264–265. Legutóbb JAJLENKO 2015. 430. foglalkozott a kérdéssel, cáfolva a legtöbb felmerült magyarázat valószínűségét, lándzsát törve a mellett, hogy a folyam/folyó jelentésű indoárja sárma, illetve thrák *sarma tővel köthetjük össze a nevet.

⁷⁵ Mivel azonban Ammianus Marcellinus (AMMIAN. 31.2.21.) szókének írja őket, inkább ’fekete fejviseletes’ lenne a jelentése.

⁷⁶ DUMÉZIL 1978. 7. szerint ezt támasztaná alá az olbiai ún. Protogenés dekrétum (lásd LATYSHEV 1916/1965. N.32. 54–55.) Saudara-tai megnevezése, amely alapján a név ugyanazt jelentené, mint a melankhlinos (= ’fekete kabátos’) megjelölés (vö. HÉROD. IV.20., 100–102., 107., 119., 125.).

⁷⁷ TOLSZTOV 1950. 84., AMMIAN. 48. 80.

⁷⁸ PTOLEM. III.5.

⁷⁹ Fölmerül az a lehetőség, hogy kezdetben csupán egyetlen törzs nevéből van szó (HÉROD. IV.21.), ugyanis ekkor még igen kis területre lokalizálhatók a sazuomaták. Míg Hérodotos különféle szkíta törzseket sorol, és nála a ’szkíták’ nemcsak politikai, de egyértelműen néprajzi, nyelvi és kulturális egységet is jelentett (HARMATTA 1941. 31–32.), addig a sazuomaták esetében erről még szó sincs. Csupán egy „nép” (ἔθνος), mely egy – részben a Tanais, részben egy pusztaság által határolt – zárt térségen élt, a budínoszok szomszédságban. Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy a sazuomaták neve meginduló vándorló hódítósaikkal válik átfogó névvé, ahogyan később ez pl. Dzsingisz kán terjeszkedése során történt a mongoloknál.

komoly nehézségekbe ütköznek.⁸⁰ Ennek megértéséhez elegendő itt idéznünk Ammianus Marcellinus egy helyét, ahol arról van szó, hogy az alánok „A szomszédos népeket sok győzelmes harcban fokozatosan leigázták, és a perzsákhoz hasonlóan a saját nevük alatt egy néppé olvasztották.”⁸¹

28. kép • Ptolemaios 8. európai térképlapja (PTOLEM. Octava europe tabula alapján). A Sarmatia (Σαρματία) név Pomponius Melánál tűnik föl először (POMP. MELA 3.4.), aki a Visztulától az Istrosig terjedő vidéket említi ekként. Ptolemaiosnál egészen a Volgáig terjed, és ő két félre osztja: Európai és Ázsiai Sarmatiára. Sarmatia területe – legalábbis annak egy jelentős része – a korábbi Scythia vidékét fedi, melynek legkorábbi leírása Hérodotosnál maradt fenn. (Kelet-Európa császárkori földrajzának jó összefoglalása: PODOSZINOV 2002.)

Összefoglalva e fejezetünk lényegét: a sauromaták/szarmaták a szkíták egyenes ági leszármazottai. Nyelvük a középiráni nyelvek északi ágához tartozott. Néppé válásuk a Don és Volga, illetve Urál folyó közötti sztyeppén zajlott le.

⁸⁰ Az etnikum, etnicitás, etnikai meghatározás és a régészet lehetőségeinek kérdésköre napjainkban éles elméleti viták keresztjében áll. Gondolunk itt a Sebastian Brather által felvetett szempontokra és az általuk indukált számtalan bírálatra (BRATHER 2004., az összefoglaló rész magyar fordítása és hozzá kapcsolódó tanulmányok egy sorozata megjelent a *Korall* társadalomtörténeti folyóirat 7: 24–25. számban 2006 júniusában). Az elhangzottakat igyekeztünk szem előtt tartani, de a vitába nem kívánunk bekapcsolódni, mivel az túlságosan messze vezetne választott témánktól.

⁸¹ AMMIAN. 31.2.13.